

TÜRKLERDE ÖLÜM VE 10 KASIM ÜZERİNE

Feyzi Ersoy

- 10 Kasım 2019, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün aramızdan ayrılışının 81. yıl dönümü. Büyük kurtarıcıyı bir kez daha rahmet ve özlemle anıyoruz. Atatürk; hem sağlığında hem de ölümünden sonra kendisi için pek çok şey yazılan, pek çok şiir söylenen büyük bir liderdir. Onun için yazılanlar ve söylenenler, bugün büyük bir külliyat oluşturacak hacme ulaşmıştır.

Aslında, Türklerin büyük devlet adamlarının arkasından ağıtlar yakması, törenler düzenleyip şiirler yazması yeni bir olgu değildir. Bilinen ilk yazılı belgelerimizden olan Orhun Abideleri içerisinde yer alan Kül Tigin Anıtı bunun ilk örneklerindedir. Bugün Moğolistan'da bulunan anıt, 731 yılında bir savaşta ölen Kül Tigin için ağabeyi Bilge Kağan tarafından 732'de diktirilmiştir. Anıtta, Bilge Kağan; Türk milletine hitap etmekte, Göktürk tarihi hakkında birtakım bilgiler verdikten sonra Kül Tigin'den ve onun kahramanlıklarından bahsetmektedir. Ölüm, şüphesiz her yaşta ve her çağda insana acı veren bir gerçek olmuştur. Bilge Kağan'ın dilinden dökülen Kül Tigin Anıtı'nın kuzey cephesindeki şu kelimeler bunun bir göstergesidir:

“İnim Kül Tigin kergek boldı. Özüm sakındım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldı. Özüm sakındım. Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümüş. Ança sakındım. Közde yaş kelser tıda köngülde sıgıt kelser yanduru sakındım. Katıgdı sakındım.” (Kül Tigin Anıtı, Kuzey cephesi, 10-11. satırlar)

Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri* adlı eserinde bu satırların günümüz Türkçesindeki karşılıklarını şöyle vermiştir: “Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gö-

züm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş. Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım.” (1995: 29-30).

Yukarıdaki orijinal metinde de görüldüğü gibi bengü taşlarda *öl-* fiili için “kergek bolmak” kelimesi de kullanılmıştır. Prof. Dr. Osman Nedim Tuna’ya göre bu kelime, “kuş olmak” demektir. *Kergek*, Doğu Türkçesi sözlüklerinde bıldırcın türünden bir kuş anlamına gelmektedir. Hatta Batı Türklerinde Müslümanlıktan sonra bile “öldü” yerine “şunkar boldı” yani “şahin oldu” deyimini kullanılmıştır (Tuna, 1960: 131-148).¹

Günümüzde Türk lehçelerinin hemen hepsinde fonetik varyantlarıyla kullanılan *öl-* fiili, Ercilasun’a göre “yükselmek” anlamındadır ve “havalanmak, yükselmek” olarak tahmin edilebilecek farazi bir **ö-* köküne dayanmaktadır. Ercilasun, bunun için Eski Türkçede geçen aynı anlamdaki *ör-* “belirmek, çıkmak; bulut yükselmek” ve *ön-* “bitki bitmek, yetişmek, çıkmak” fiillerini delil olarak göstermektedir (2014: 374).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te dörtlükleri farklı sayfalara yayılmış olan Alp Er Tonga Sagusu'nun da ölen hükümdarlarının ardından Türklerin yazdıkları bir şiir olduğu açıktır. Alp Er Tonga'nın kim olduğu konusu tartışmalıdır. Ercilasun, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sindeki Turan kahramanı Afrâsiyâb'ın Alp Er Tonga olduğunu düşünür. Bu kişi, Yunan kaynaklarında Madyes, Asur kaynaklarında Maduva olarak geçen Saka hükümdarıdır. Afrâsiyâb, Türk kaynaklarında ise Alp Er Tonga veya Tonga Alp Er olarak geçer. Cüveynî'deki Uygur destanına göre ise Afrâsiyâb, efsanevi Uygur hükümdarı Buku Han'dır (Ercilasun, 2012: 46-47). Sagu'ya ilk olarak 1072-1077 yılları arasında yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te rastlansa bile yukarıda anlatılanlar onun tarih olarak Kül Tigin Anıtı'ndan da eskilere gittiğini göstermektedir.

İran kahramanlığını ortaya koymak için yazılmış *Şehnâme*'ye göre, Alp Er Tonga hile ile öldürülür. Onun bu şekilde öldürülmesi, Türkler arasında çok büyük üzüntü yaratmıştır. Yuğ töreninde yiğitler; kurt gibi uluyup atlarını yoruncaya dek sürmüşler, yakalarını yırtıp benizleri sararuncaya dek feryat etmişler ve feleğin işine kahretmişlerdir. Ayrıca Türk ozanları,

1 Türklerde ölüm konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi almak isteyenler şu kaynaklardan faydalanabilirler:

Jean Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1999.

Edward Tryjarski, *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 1912.

Uçmağa Varmak Kitabı, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Gülden Sağol Yüksekaya), Kitabevi, İstanbul 2018.

Alp Er Tonga için yürek paralayan ağıtlar da söylemişlerdir. Araştırmacılar tarafından “Alp Er Tonga Sagusu” adı verilen işte bu ağıtın dokuz dörtlüğü, 11. yüzyılın ikinci yarısında Kâşgarlı Mahmud tarafından tespit edilmiş ve *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'ün farklı yerlerinde dağınık hâlde yeri geldikçe örnek olarak kullanılmıştır. Dağınık hâldeki bu dörtlükler birleştirilince aşağıdaki sagu (ağıt) ortaya çıkmaktadır (Ercilasun, 2012: 48-49):

*Alp Er Tonga öldi mü
Esiz ajun kaldı mu
Ödlek öçin aldı mu
Emdi yürek yırtılır*

*Alp Er Tonga öldü mü,
Kötü dünya kaldı mı,
Zaman öcünü aldı mı
Artık yürek yırtılır.*

*Ödlek yarag közetti
Ogri tuzak uzattı
Begler begin azıttı
Kaçsa kalı kurtulur*

*Felek fırsat gözetti,
Gizli tuzak uzattı,
Beyler beyini şaşırtdı;
Kaçsa nasıl kurtulur?*

*Ulşıp eren börleyü
Yırtıp yaka urlayu
Sıkırp üni yırlayu
Sıgtap közi örtülür*

*Uludu erler kurtça,
Bağrıp yırttilar yaka,
Feryat sesi çıka çıka
Yaştan gözler örtülür.*

*Begler atın argurup
Kadgu anı turgurup
Mengzi yüzi sargarıp
Körküm angar türütülür*

*Beyler atlarını yordular
Kaygıdan perişan oldular
Beniz ve yüz sarardılar,
Sanki sarı safran sürülür.*

*Ödlek arıg kevredi
Yunçığ yavuz tavradı
Erdem yeme savradı
Ajun begi çertilür*

*Zamane hep bozuldu,
Zayıf kötü güçlü oldu,
Erdem ise azaldı,
Acun Beyi yok olur.*

*Ödlek küni tavratur
Yalnguk küçin kevretür
Erdin ajun seviritür
Kaçsa takı ertilür*

*Felek günü davrandırır
İnsan gücünü gevretir,
Erden cihanı boşaltır,
Ne kadar kaçsa er ölür.*

*Bilge böğü yunçadı
Ajun atı yençidi
Erdem eti tınçadı
Yerge tegip sürtülür*

*Bilge bilgin yoksullaştı,
Acun atı azgınlaştı,
Erdem eti çürükleşti,
Yere değip sürtülür.*

Öğreyüki mundag ok
Munda adın tıldag ok
Atsa ajun ograp ok
Taglar başı kertilür

Onun âdeti hep böyle,
Bundan başkası bahane,
Acun gelip ok atsa
Dağlar başı kertilir.

Könglüm için örtedi
Yatmış başıg kartadı
Keçmiş ödüg irtedi
Tün kün keçip irtelür

Gönlüm içini yaktı,
Yatmış yarayı kaşadı,
Geçmiş günleri aradı;
Günler geçer, sonra aranır.

Anadolu'nun kapılarını Türklere açan Selçuklulardan bizlere ulaşan yazılı Türkçe metinler maalesef yok denecek sayıdadır. Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk belgeleri 13. yüzyıla ait bazı şiir metinleridir. Bununla birlikte ölen bir devlet büyüğünün ardından şiir yazma geleneğinin Selçuklu sonrası Osmanlı Dönemi'nde de devam ettiği görülmektedir.

Mersiyeler, Osmanlı Dönemi'nde ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirler olarak dikkati çekmişlerdir. Mersiye, aslında Arapça *resâ* kökünden gelen bir kelimedir ve ölenin iyiliklerini sayıp dökmek anlamına gelmektedir (İsen, 1993: XII-XIII). Mersiyeler, padişahlara yazıldığı gibi şehzadelere, vezirlere ve çeşitli devlet adamlarına da yazılmışlardır. Osmanlı hanedanı için yazılan ilk mersiye Şeyhî'nin Çelebi Mehmed için yazdığı mersiyedir (İsen, 1993: LIX). Kıvamî'nin Fatih Sultan Mehmet'e, Kemal Paşazade'nin Yavuz Sultan Selim'e, Bâkî'nin Kanunî Sultan Süleyman'a, Enderunlu Fazıl'ın 3. Selim'e, Yenişehirli Avnî'nin Sultan Abdülaziz'e yazdıkları mersiyeler, padişahlar için yazılan belli başlı mersiyelerdendir (İsen, 1993). Bunlar içinde belki en çok bilineni Bâkî'nin yazdığı Kanunî Mersiyesi'dir. Aşağıda bu mersiyeden bazı seçme beyitler ve günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.²

*Ol şeh-süvâr-ı mülk-i sa'âdet ki rahşına
Cevlân deminde arsa-i âlem gelürdi teng*

“O, öyle bir saadet ülkesinin hükümdarıydı ki savaş anında bütün bir dünya arsası ona dar gelirdi.”

*Baş egdi âb-ı tığına küffâr-ı Üngürûs
Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng*

“Macar kâfirleri onun keskin kılıcının suyuna baş eğmiş, Frenkler ise o kılıcın çeliğini kanları ile süslemişlerdi (beğenmişlerdi).”

² Orijinal metin, Sabahattin Küçük tarafından hazırlanan *Bâkî Dîvânı* adlı çalışmadan alınmıştır.

*Yüz yire kodı lutf ile gül-berg-i ter gibi
Sandûka saldı hâzin-i devrân güher gibi*

“Yüzünü, taze bir gül yaprağı gibi lütufla yere koydu. Sanki devran hazinedarı hazine sandığına bir inci tanesi bıraktı.”

*Kem-ter gedâyı az 'atâsı kılurdu bay
Bir lutfi çok mürüvveti çok pâdişâh idi*

“Küçücük bir bağışı, aciz bir dilenciye zengin ederdi. Lütfu ve cömertliği çok bir padişahı.”

*Cân u cihânı gözlerümüz görmese n'ola
Rûşen cemâli 'âleme hûrşîd ü mâh idi*

“Artık gözlerimiz canı ve cihanı görmese buna şaşılmaz çünkü onun aydınlık yüzü Dünya için Ay ve Güneş gibi idi.”

*Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldun demür kuşaklu cihân pehlevânları*

“Dünyanın dört bir yanına kılıç gibi demir kuşaklı cihan pehlivanları saldı.”

*Aldun hezâr bütkemeyi mescîd eyledün
Nâkûs yirlerinde okutdun ezânları*

“Binlerce puthaneyi alıp mescit yaptın; çan kulelerinde ezanlar okuttun.”

*Âhır çalındı kûs-ı rahîl itdün irtihâl
Evvel konağın oldu cinân bûstânları*

“Sonunda, göç davulu çaldı ve sen göç ettin. İlk konağın cennet bahçeleri oldu.”

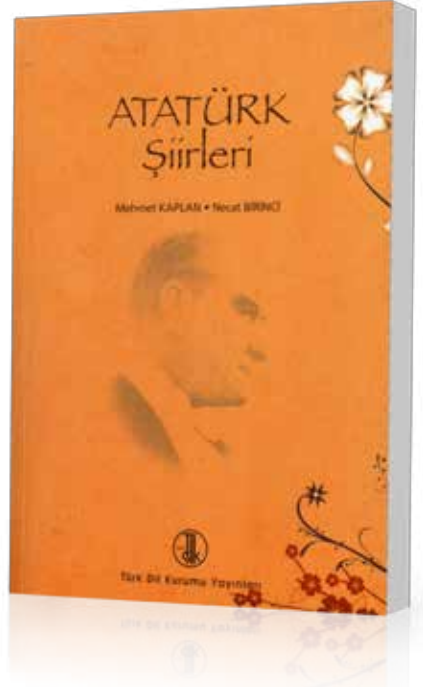
*Mînet Hudâya iki cihânda kılup sa'îd
Nâm-ı şerîfün eyledi hem gâzî hem şehîd*

“Allah'a şükürler olsun ki seni iki cihanda da mutlu kılıp mübarek adını hem gazi hem de şehit eyledi.”

Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye* başlıklı çalışmasında 138 mersiye ele alıp değerlendirmiştir. Eserde dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Mesela bu çalışmadan öğrendiğimize göre mersiye Anadolu'daki ilk örneği, Germiyan beylerinden Süleyman Şah (ö. 1387) için yazılmış mersiye (1993: XVIII). Eserde incelenen 138 mersiye'nin 68'inin 16. yüzyılda yazılmış olması da (İsen, 1993: XIX) başka bir ilginç bilgidir. Bilindiği gibi 16. yüzyıl; tarihte “Türk Asrı” diye anılan, Türklerin

dünyanın bir numaralı gücü olduğu bir dönemdir. Böyle bir dönemde çok sayıda mersiyenin yazılması, bu açıdan bakıldığında normal karşılanabilir fakat 38 yaşında katledilen Şehzade Mustafa için yazılan 15 mersiyenin de bu rakamın yükselmesindeki payı elbette göz ardı edilmemelidir.

İçinde bulunduğumuz bu ayda ölümünün 81. yılını anacağımız büyük Atatürk için de, başta da belirtildiği gibi, vefatından önce ve sonra birçok şiir kaleme alınmıştır. Atatürk şiirlerinin bir araya getirildiği pek çok yayın mevcuttur. Bunların en güzellerinden biri Türk Dil Kurumu Yayınları arasından çıkan *Atatürk Şiirleri* adlı eserdir. Mehmet Kaplan ile Necat Birinci'nin hazırlanmış olduğu bu çalışmada toplam 348 şiir yer almıştır. Burada; A. Turan Oflazoğlu, Arif Hikmet Par, Âşık Veysel, Atilla İlhan, Behçet Kemal Çağlar, Behçet Necatigil, Cahit Külebi, Cahit Sıtkı Tarancı, Celâl Sahir Erozan, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fazıl Hüsnü Dağlarca, İbrahim Zeki Burdurlu, Kemalettin Kamu, Mehmet Emin Yurdakul, Melih Cevdet Anday, Mithat Cemal Kuntay, Orhan Seyfi Orhon, Orhan Şaik Gökyay, Turgut Uyar, Ümit Yaşar Oğuzcan, Vasfi Mahir Kocatürk, Yaşar Nabi Nayır, Yusuf Ziya Ortaç, Zeki Ömer Defne ve Ziya Gökalp başta olmak üzere pek çok şairin şiirleri yer almıştır. Kitaptaki şiirlerin çoğu da 10 Kasım 1938 ve sonraki yıl dönümlerinde yazılan şiirlerden oluşmaktadır.

Kaplan'ın Ön Söz'deki ifadesiyle Atatürk, yazılan bu şiirlerde birçok yerde kimi zaman Oğuz Kağan'a kimi zaman Ergenekon'da Türk halkına yol gösteren Bozkurt'a kimi zaman da Gök Tanrı'ya benzetilmektedir. Yine Kaplan'ın ifadeleriyle bunlar, basit, basmakalıp benzetmeler değildir. Büyük bir heyecan yükü ile dolu mısralardır (2013: VI). Aşağıda bu mısralardan bazı küçük örnekler verilmiştir:

*Bu kadar yandıği dünyada bilinmez Türk'ün,
Atatürk öldü, bütün millete can verdiği gün.*

(Faruk Nafiz Çamlıbel, "Sen Öldün Ölüm Güzel Demektir"den)

*Ölemez böyle sabah, böyle şafak,
Tarihin şan dolu en son sözü o.*

(Halit Fahri Ozansoy, “Uyuyor”dan)

*Söndü zannetme, güneş; kalbe doğar, kalbe batar!..
Atatürk yerde değil sine-i millette yatar!..*

(Faruk Şükrü Yersel, “Ata’mız İçin”den)

*Ölümün bitmeyen ufkunda yatarken gene sağ;
Bir avuç toprak olurken gene yüksek, gene dağ.*

(Mithat Cemal Kuntay, “Atatürk’ün Cenazesini Ankara’da
Karşılarken”den)

*Büyüyor, gökten inip toprağa yaklaştıkça;
Büyüyor gitgide gözlerden uzaklaştıkça.*

*Gidiyor, sonsuz olan kudreti sığmaz akla;
Gidiyor, göğsünü çepçevre saran bayrakla.*

(Orhan Seyfi Orhon, “Gidiyor”dan)

*Aç gözlerini, yurduna bir bak uyan Önder!
Ey! Milletin aşkını öksüz koyan Önder!*

(Zeki Ömer Defne, “Büyük Yas”tan)

*Tatmadık, bilmiyoruz bu bambaşka yarayı,
Öğret bize Yarabbim ah onsuz yaşamayı!*

(Ziya Osman Saba, “Onsuz”dan)

*Sonsuz ve muhteşem Atatürk etti irtihal...
Bir millet arkasından kaldı onun pür-melâl.*

(Hamid Macit Selekler, “Mersiye”den)

*Ey yanımızdaki,
Beş on mermere, bir avuç toprağa sığınan
Sınırsız mavi umman hey*

(Behçet Kemal Çağlar, “Nöbetçi Millet”ten)

*Gerçek olamaz olsa olsa bir düş
Dokuzu beş geçse Atatürk ölmüş
Böyle toptan bir yas nerde görülmüş
Beraber ağlıyoruz kurtlar kuşlar*

(Cahit Sıtkı Tarancı, “On Kasım”dan)

*Yiğit Paşam, şanlı Paşam, genç Paşam,
Hasretine dayanması güç Paşam.*

(Turgut Uyar, “Gazi Paşa’ya Ağıt”tan)

Kasım rüzgârları eser ben ağlarım.

(Mesut Tarcan, “Kasım Rüzgârları”ndan)

*Baştan sona her şeyiyle bu vatan
Sakin ağlamasın kasımlarda
Fatihler Kanunîler ölmez
İnanın Mustafa Kemaller tükenmez.*

(Halim Yağcıoğlu, “Mustafa Kemaller Tükenmez”den)

*Mustafa Kemal’i düşünüyorum;
Ölmemiş bir kasım sabahı!
Yine bizimle beraber her yerde,
Yaşıyor dört köşesinde vatanın.
Yaşıyor damar damar yüreklerde.*

(Ümit Yaşar Oğuzcan, “Mustafa Kemal’i Düşünüyorum”dan)

Mustafa Kemal Atatürk için yazılanları burada tek tek sıralamak elbette mümkün değil. Bizler, ölümünün 81. yılında ve sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu büyük önderi hem kendi yazdıklarından hem de onun için yazılanlardan okumaya devam edeceğiz.

Kaynaklar

Atatürk Şiirleri, (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, Necat Birinci), 4. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2013.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 12. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

_____, “Türkçede öl- Fiili Üzerine”, *Makaleler*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 371-375.

Ergin, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.

İsen, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Tuna, Osman Nedim, “Köktürk Yazıtlarında ‘Ölüm’ Kavramı ile İlgili Kelimeler ve ‘kergek bol-’ Deyiminin İzahı”, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler (1957)*, Ankara 1960, s. 131-148.